

ІВАНЮК О.Л.

**"ПОЛТАВСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ" ПРО ПІДГОТОВКУ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКОГО ПЕРЕПИСУ
НАСЕЛЕННЯ 1897 р.**

Мета дослідження полягає у з'ясуванні повноти й об'єктивності висвітлення "Полтавськими губернськими ведомостями", як офіційним періодичним виданням, процесу підготовки Російської імперії до проведення першого загальноросійського перепису населення 1897 р.

Поява урядових видань в губерніях в національних країнах Російської імперії стала продовженням політики освіченого абсолютизму, започаткованої ще Катериною II. У XIX ст. періодичні видання стали частиною державної програми формування урядової й проурядової журналістики.

"Губернские ведомости" є одним з найдавніших провінційних періодичних видань Російської імперії. Їхня історія розпочалася 27 жовтня 1830 р. із затвердження положення про видання урядових друкованих органів у губернських містах [4, с. 213]. Спочатку газети з такою назвою з'явилися у шести губерніях: Астраханській, Казанській, Київській, Нижегородській, Слобідсько-Українській, Ярославській. Пізніше "Губернские ведомости" видавалися у адміністративних центрах усіх дев'яти губерній Російської імперії, до складу яких входили українські землі. Не виключенням була й Полтавська. Мету видання було сформульовано у "Положенні о порядке производства дел в губернских правлениях" від 3 червня 1837 р. [3, с. 459]. Документ вказував, що губернські відомості започатковуються для найшвидшого надання інформації про постанови й розпорядження керівництва губернії, а також для оприлюднення інших важливих повідомлень.

Таким чином, у XIX - на початку XX ст. видання виконувало інформаційні функції, а також було своєрідним регіональним рупором влади.

Полтавські, як і інші "Губернские ведомости", поділялися на дві частини - офіційну й неофіційну. Зміст офіційної частини становили розпорядження губернського правління й губернатора, інформація про догани й нагороди, звільнення й призначення на державні посади тих або інших осіб, різноманітні стихійні лиха тощо.

У неофіційній частині можна було друкувати повідомлення про надзвичайні випадки у губерніях, інформацію про фабрики, заводи, промисли, торгівлю, ярмарки, ринкові ціни, стан врожаїв, нововведення у сільському господарстві. Розміщувалися також матеріали про відкриття навчальних закладів, метеорологічні спостереження, наукові експедиції й археологічні знахідки. Згодом у губернських відомостях з'явилися статті

Іванюк Олег Леонідович - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Інституту суспільства Київського університету ім. Бориса Грінченка

наукового характеру з географії, топографії, історії, археології, етнографії, статистики [3, с. 459].

Об'єктом дослідження "Губернские ведомости" стали ще наприкінці XIX ст. У 1885 р. у часописі "Киевская старина" вийшла друком стаття Н. Сумцова [18, с. 391-398], у якій ці періодичні видання розглядалися як історичне джерело. Продовжена ця традиція була у XX - на початку XXI ст. дослідженнями Г.М. Дейч [5, с. 236-253], В.В. Шевцова [19, с. 74-80] та ін.

Вартими уваги є дослідження українських науковців доби незалежності - І. Клименко, Н. Самохіна, Н. Сарапин, які аналізують імперський інформаційний простір в цілому і окремі регіональні періодичні видання зокрема.

Так, преса як особливий вид історичних джерел, її місце у джерельній базі історії України, специфічні риси, форми подання інформації вивчалася І. Клименко [6, с. 44-48]. Умови виникнення "Губернских Ведомостей" в українських землях у другій половині XIX ст. досліджував Н. Сарапин [16, с. 27-29]. Об'єктом стали часописи: Волинські, Подільські, Полтавські "Губернские Ведомости". Автор визначив деякі загальні закономірності у діяльності видань й спільні концептуальні ідеї. Зміст та склад часописів, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ), зокрема "Полтавських губернських відомостей", проаналізовано Н. Самохіною [17, с. 55-58].

Розвиткові періодичних видань на Полтавщині й Полтавським Губернським Відомостям приділили увагу О. Бігдан, Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна [1; 14].

Як будь-яке урядове видання "Полтавские губернские ведомости" не могли залишатися осторонь у висвітленні глобальних реформ, подій і процесів, що відбувалися у Російській імперії. Однією з таких подій кінця XIX ст. став загальноросійський перепис населення 1897 р.

Перша в країні масштабна всеохоплююча статистична операція й процес її підготовки викликали неабияку цікавість у суспільстві. Дворяни, інтелігенція, селяни обговорювали будь-яку інформацію, яка стосувалася цієї події. Російською імперією котилися різноманітні чутки. Говорили, що інформація, яку отримує самодержавство під час перепису, буде слугувати для введення нових податків, стане основою для переселення на нові землі, для введення жорсткого поліцейного контролю тощо. Влада передбачала часом негативну реакцію населення, тому намагалася залучити пресу, в першу чергу офіційну, до пояснення мети перепису, а також до спростування чуток, агітації і роз'яснень.

Однак і самі періодичні видання, розуміючи підвищену цікавість до статистичної операції жителів Російської імперії, достатньо широко намагалися висвітлювати процес її підготовки. Губернська преса налаштована була давати читачам якомога більше інформації про перепис, який уперше в історії держави проводився на всій її території [2]. Але Міністерство внутрішніх справ Російської імперії видало директиву губернаторам, губернським і повітовим переписним комісіям активно залучати періодичні видання до справи перепису лише на етапі його підготовки. Під час проведення статистичної операції, підрахунку її результатів

і аж до їхнього оприлюднення, тобто принаймні до 1 лютого 1897 р., заборонялося допускати у пресі будь-які повідомлення стосовно цієї справи. Міністр внутрішніх справ І.Л. Горемікін особисто прохав губернаторів "принять все необходимые меры, чтобы как в Губернских Ведомостях и в других частных изданиях, безусловно не допускать сообщения о деятельности переписных органов и обсуждения таковой" [7, арк. 2].

До висвітлення процесу підготовки перепису було долучено й "Полтавские губернские ведомости". З 1895 р., коли було видано положення про проведення всеохоплюючої статистичної операції, вони виходили щотижнево. Але на цей час полеміка про мету, завдання, методологію, доцільність перепису розгорталася лише в наукових статистичних колах і не виносилася на широкий загал, тому практично не знайшла відображення у періодичних виданнях. Навіть визначену "Положенням" дату проведення статистичної операції - 28 січня 1897 р., місцева преса підтвердила населенню лише у 1896 р., посилаючись на цьогорічну Постанову від 17 липня.

З 1896 р., на який припав пік підготовчих робіт, "Полтавські губернські відомості" виходили 2 рази на тиждень [17, с. 58]. Зважаючи на поширеність чуток, влада провела потужну роз'яснювальну роботу. До цієї кампанії було залучено органи адміністрації, вчителів, науковців, засоби масової інформації. З вересня 1896 р. через офіційне видання, яким були губернські відомості, розпочало детально пояснювати мету, завдання й процес перебігу майбутнього перепису населення.

Періодичні видання на своїх шпальтах жваво пояснювали різницю між ревізіями й переписом, друкували оголошення Міністра внутрішніх справ І.Л. Горемікіна, закликали усіх активно, чесно й відповідально взяти участь у переписі, переконували, що зібрані відомості не стануть основою для запровадження нових податків або пільг, а також не матимуть на меті жодних каральних заходів.

Роз'яснювальну роботу проводили й спеціальні уповноважені. На основі п. 1 ст. 6 "Положення про всенародний перепис населення" міністрові внутрішніх справ надано можливість призначити їх для керівництва місцевими переписними установами та пояснення непорозумінь, які можуть виникнути під час проведення перепису.

Питання призначення спеціальних уповноважених не обійшли увагою й "Полтавські губернські відомості". У вересні 1896 р. вони повідомляли своїм читачам, що для Полтавської і Харківської губерній таким уповноваженим було призначено С.І. Шидловського і 22 серпня цього року він вже прибув до Києва [9].

Кожному з таких уповноважених, в рамках агітаційної програми, часто доводилося вчиняти виступи перед населенням. Так, Я.О. Плющевский-Плющик згадував, що доки він намагався розповідати про перепис офіційно, використовуючи друковані рекомендації, слухали його понуро й недовіжливо, сприймаючи це як відверту неправду. Коли ж уповноважений порівняв державу з гарним господарем, який обов'язково рахує власне майно - це викликало у слухачів зацікавлення і розуміння. І зрештою йому вдалося пояснити мету і завдання перепису [15, с. 11].

Однак, на думку багатьох тогочасних фахівців, країна не була готова до проведення такого масштабного заходу. У "Полтавських губернських відомостях" відомий статистик В. Василенко зазначав: "однією з перешкод розвитку ... статистики видається нестача особового складу професійно підготовлених статистичних діячів. Не можна вважати професіоналами випадково зібраних без спеціальної підготовки учасників здійснення колишніх подвірних переписів повітових міст, різних тимчасових обліковців у статистичних бюро" [2]. Але, незважаючи на певні критичні виступи, держава продовжувала активно готуватися до проведення загально-російського перепису населення. Затвердження "Положення" стало поштовхом до активних дій.

Періодичні видання звертали увагу на деталізацію підготовчих процесів, не висвітлюючи загальної картини по імперії. Інформація про перепис населення зазвичай подавалася у неофіційній частині, у вигляді невеликих повідомлень, які могли б зацікавити читача. "Полтавські губернські відомості" значну увагу приділили процесу забезпечення регіонів матеріалами, необхідними для проведення статистичної операції.

Так, 24 серпня 1896 р. газета сповіщала читачів, що полтавському губернаторові було надіслано 200 портфелів для переписних листків. Кожен з них мав напис "Перепись 1897 р." [8]. Один із жовтневих номерів газети повідомляв, що губернатор отримав 245 екземплярів положення про перепис, з розрахунку по 15 екземплярів на повіт і 20 екземплярів для губернської комісії, а також кілька екземплярів настанов сільським обліковцям [11]. До облікової статистичної документації, що надійшла в цей час на Полтавщину від Головної переписної комісії й Центрального статистичного комітету належали переписні листи під літерами "А", "Б", "В" - для перепису населення яке належить до сільських общин і міського населення. Періодичне видання фіксувало, що також отримано накладну на 1149000 переписних листів [11].

Деяко пізніше на адресу полтавського губернатора із Санкт-Петербурга надійшли циркуляр Міністерства внутрішніх справ від 7 серпня 1895 р., Положення про загально-російський перепис населення, брошури про майбутній перепис, які на вимогу волосних правлінь головна переписна комісія визнала за корисне віддрукувати й знову розіслати на місця. Таким чином, у розпорядження Полтавський губернатор додатково отримав 100 екземплярів Положення, 1405 екземплярів брошури "Перший загально-російський перепис" із зазначенням, що перша брошура призначена для інтелігенції, друга для простого класу. Остання була видана у популярному викладі. "Полтавські губернські відомості" розповідали читачам, що матеріали, які надійшли, за бажанням губернатора, можуть бути передруковані або перекладені на місцеві діалекти у повному або скороченому вигляді. Разом із тим, брошура для інтелігенції перекладу не підлягала. Всі, хто бажав отримати брошури мав написати заяву до Полтавського губернського статистичного комітету [13].

Вереснева місцева хроніка, розповідала полтавцям, що губернатор за наказом міністра внутрішніх справ має утворити губернську переписну комісію, а також зробити розпорядження про відкриття повітових переписних комісій [9].

Матеріали для обліку населення, які надходили губернаторам, розподілялися між міськими й повітовими переписними комісіями. Преса повідомляла, що на початок грудня губернські переписні комісії повністю забезпечили повіти переписним матеріалом.

“Полтавські губернські відомості” висвітлювали й інші етапи підготовчих робіт. Так, 21 вересня періодичне видання розповідало про колосальну роботу, виконану Полтавським статистичним комітетом у справі організації перепису. Статистична установа в короткі строки не лише склала, але й видала друком список домовласників м. Полтави та його найближчих околиць, де було зафіксовано, що у 3 поліційних відділках і базарній дільниці є 3155 власників будинків, лавок, присадибних дворових місць. Газета зазначала, що цей список цілком міг би слугувати адресною книгою, якби прізвища домовласників були б розташовані за алфавітом. Періодичне видання повідомляло, що статистичний комітет опублікував офіційні назви вулиць міста, і з подивом зазначало, що значна їх частина не відома полтавцям і їх місцеві жителі не використовують у повсякденному мовному вжиткові [10].

“Полтавські губернські відомості” особливу увагу звертали на прохання місцевої влади і рішення центральної. У цьому контексті газета розповідала про певні проблеми, що виникли у процесі підготовки перепису, зокрема, недостатність державного фінансування повітових комісій. На підтвердження на шпальтах видання наводилося повідомлення про звернення голови Полтавської повітової переписної комісії, предводителя дворянства М.А. Еристова до міської управи з проханням ініціювати виділення міською думою додаткових коштів на потреби комісії [12].

Також у зв'язку з чутками й недовірою до державних установ у національних окраїнах імперії, передбачаючи можливе негативне ставлення до обліковців, які б безпосередньо проводили опитування, Головна переписна комісія прийняла рішення забезпечити обліковців металевим нагрудним знаком, зразок якого був затверджений міністром внутрішніх справ. Також Полтавські губернські відомості повідомляли, що переписні комісії отримали не лише зразок, але й були забезпечені самими нагрудними знаками [12].

Газетою подавалися відомості, які мали зацікавити обивателя. Наприклад, сповіщалося, що Полтавський губернатор отримав повідомлення від управляючого справами головної переписної комісії, що 21 листопада буде видано указ імператора про заснування медалі, якою нагороджуються особи обох статей, що взяли участь на безкоштовній основі у якості обліковців у справі Загальноросійського перепису населення. На лицевій частині зображено вензель імператора, на зворотній напис - "За труды по первой всеобщей переписи населения 1897 г.". Пропонувалося надати право на медаль обліковцям дільниць з населенням, не менше ніж 500 осіб.

Таким чином, преса є одним з цінних джерел вивчення історичних фактів. Відображення в періодичних виданнях подій певної доби є реальним фактором суспільної свідомості. Матеріали щодо підготовки першого загальноросійського перепису населення, які містяться на шпальтах Полтавських губернських відомостей, є розрізненими і такими, що не

розглядають підготовку цієї всеохоплюючої статистичної операції у хронологічній послідовності. Проте матеріали, опубліковані у виданні, дають можливість вибудувати історичну ретроспективу пов'язаних з ним подій і процесів, визначити питання, що привертали увагу населення Полтавщини.

1. Бігдан О. З історії розвитку преси на Полтавщині / О. Бігдан // Край. - 2005. - № 14(20). - червень.
2. Василенко В. К вопросу реорганизации Полтавской статистики / В. Василенко // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 10 авг.
3. Высочайше утвержденное положение о порядке производства дел в Губернских Правлениях // Полное Собрание Законов Российской Империи. - СПб., 1837. - Т. XII. - Ч. 1. - № 10304. - С. 439-465.
4. Высочайше утвержденное положение об издании Губернских Ведомостей // Полное Собрание Законов Российской Империи. - СПб., 1838. - Т. V. - Ч. 2. - № 4036. - С. 212-219.
5. Дейч Г.М. Губернские ведомости как исторический источник / Г.М. Дейч // Вспомогательные исторические дисциплины: Т. IX. - Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1978. - 351 с. - С. 236-253
6. Клименко І. Періодичні видання першої половини ХІХ - початку ХХ ст. в Україні. Загальний огляд / І. Клименко // Бібліотечний вісник. - 2009. - № 4. - С. 44-48.
7. Лист голові Київської міської переписної комісії М. Цитовичу. - Державний архів Київської області (ДАКО). - Ф. 384. - Оп. 2. - Спр. 1. - Арк. 2.
8. Местная хроника // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 24 авг.
9. Местная хроника // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 14 сентябр.
10. Местная хроника // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 21 сентябр.
11. Местная хроника // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 2 октябр.
12. Местная хроника // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 30 ноябр.
13. Местная хроника // Полтавские губернские ведомости. - 1896. - 10 февр.
14. Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838-1917 рр.): список / Укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. - К.: Дослідницький центр української преси, 1996. - 126 с.
15. Плющевский-Плющик Я.А. Суждения и толки народа об однодневной переписи 28-го января 1897 года: материалы для истории первой всеобщей переписи народонаселения / Я.А. Плющевский-Плющик. - СПб: типография А.С. Суворина, 1898. - 95 с.
16. Сарапин Н. "Губернские ведомости" - провісники провінційних видань (на прикладі видань "Волынских...", "Подольских...", "Полтавских Губернских Ведомостей" / Н. Сарапин // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Журналістика. - 2007. - Вип. 15. - С. 27-29.
17. Самохіна Н. "Губернские ведомости" у колекції газетних видань Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / Н. Самохіна // Бібліотечний вісник. - 2010. - № 4. - С. 55-58.
18. Сумцов Н. "Губернские ведомости" как пособие при изучении русской истории и этнографии / Н. Сумцов // Киевская старина. - 1885. - Т. 11. - № 2. - С. 391-398.
19. Шевцов В.В. Губернские ведомости в законодательстве Николая I / В.В. Шевцов // Вестник ТГПУ. - 2007. - Вып. 3. - Серия "Гуманитарные науки (История)". - С. 74-80.

Иванюк О.Л. "Полтавские губернские ведомости" о подготовке к проведению Всероссийской переписи населения 1897 года

В статье рассматривается отражение подготовки первой Всероссийской переписи населения 1897 года "Полтавскими губернскими ведомостями". Особое внимание сосредотачивается на подготовке переписи в Полтавской губернии Российской империи.

Ivanyuk O.L. "Poltavski province news" about preparation for the All-Russian census in 1897

The article deals with the reflection of the preparation for the First All-Russian census in 1897 that one can read about in "Poltavski province news". Particular attention is focused on the preparation for the census in Poltavski province of the Empire of Russia.